

Harm Dane

Professionaliteit in meervoud

Over de rollen voor kerkelijke professionals¹

Kritiek op het westerse eenheidsconcept

Al geruime tijd wordt de kerk in Europa geconfronteerd met de paradox van een teruglopend ledental bij een toenemende belangstelling voor en vraag naar spiritualiteit en religiositeit. Er is een 'moderne devotie' bespeurbaar onder mensen, die dankbaar gebruik maakt van oude en nieuwe vormen van spiritualiteit, om de eigen existentiële vragen in een breder perspectief te kunnen plaatsen en om oriëntatie te zoeken, licht te werpen op die vragen. Is de kerk niet in staat om deze brede belangstelling voor spiritualiteit serieus te nemen? Vervreemdt de kerk zich van veel mensen, die serieus op zoek zijn naar zin en levensoriëntatie, omdat zij bang is voor verwatering of verdamping van de eigen identiteit en traditie, onder invloed van een breed spiritueel en godsdienstig aanbod? Dezelfde vraag kan ook positief gesteld worden, in aansluiting bij de moderne wetten van de marketing en luidt dan zo: is het niet terecht, dat de kerk zich scherp en duidelijk profileert op de markt van religie en esoterie? Alleen met een goed gepresenteerd product is het immers mogelijk gegadigden te vinden.

Beide benaderingen, die van de angst en die van de marktkoopman, hantieren hetzelfde concept van christelijke identiteit en christelijke traditie, namelijk dat het daarbij gaat om afgebakende en vastgelegde grootheden zijn. Deze benadering vindt binnen de christelijke traditie veel goede argumenten. Is er niet altijd sprake geweest van de ene Waarheid, de enige weg tot zaligheid? Toch moeten we deze hang naar en nadruk op eenheid niet exclusief in verband brengen met de christelijke traditie. Met recht kan gesproken van een wijze van denken die kenmerkend is voor de westerse filosofische traditie, te weten het denken in termen van eenheid, de ene waarheid, de ene identiteit. Al ons westerse denken over traditie en identiteit is gebaseerd op het idee, dat er zoiets als eenheid bestaat, een eenheid die bewaard en bewaakt dient te worden tegenover het andere, het vreemde dat die identiteit en traditie aantast en ondermijnt. Dit eenheidsconcept, dat nolens volens ook door de kerk gehanteerd wordt, begint te schuren en te knellen. Uit verschillende invalshoeken kan het bevraagd worden.

1. In de eerste plaats maakt deze wijze van denken het andere tot het vreemde, dat moet worden buitengesloten. Het eenheidsconcept is de bron van desintegratie, de oorzaak van discriminatie. Elk denken dat uitgaat van een eenheid, creeërt daarmee een tweehed, een onoverbrugbare kloof tussen binnen en buiten. Uit de geschiedenis weten we tot welke gevolgen de tweehed kan leiden, die voortkomt uit eenheid.
2. In de tweede plaats doet het concept geen recht aan de werkelijkheid. Het is empirisch niet houdbaar. Mensen leven niet in één enkele identiteit, maar participeren in diverse verbanden en leven in diverse verhalen, zowel synchroon als chronologisch, afhankelijk van hun levensfasen en sleutelmomenten.
3. Ook tradities vormen niet de eenheid die ze pretenderen te zijn. Elke traditie, ook de christelijke, kent vele bronnen, (culturele) herkomsten, oriëntaties, voorbeeldfiguren. Niemand kan claimen dé Nederlandse of dé christelijke identiteit in pure vorm te kunnen presenteren of doorgeven. Altijd heeft bijvoorbeeld de christelijke traditie zich aangepast aan de context waarin zij zich vaste voet zocht.
4. Ten slotte is het eenheidsconcept theologisch niet houdbaar. Meer en meer ontstaat oog voor de veelstemmigheid van de Bijbel, niet voor niets een verzameling boeken, elk met een eigen verhaal. Daarnaast heeft de christelijke traditie altijd erkend, dat Gods Geest ook buiten de kerk werkzaam is en dus niet vereenzelvigd kan worden met wat de kerk als de waarheid presenteert.

we moeten leren
denken in veelvoud

Er zijn dus verschillende redenen om afscheid te nemen van het eenheidsconcept dat niet alleen onze cultuur, maar ook onze kerkopvatting en theologie kenmerkt. We moeten leren denken in veelvoud. Daarmee wordt de weg vrijgemaakt om onbevangen onderzoek te doen naar de vindplaatsen van heil van gewone mensen en naar hun invulling van heil. De vraag is dan niet langer waarom de mensen het heil niet binnen de kerk zoeken, maar omgekeerd waar het heil, zoals dat door de kerk beleden wordt, buiten de kerk gevonden wordt. Voor de praktijk van het pastoraat of zielzorg betekent dit afscheid nemen van het eenheidsconcept dat er ruimte ontstaat om werkelijk te luisteren waar mensen mee bezig zijn, aan welke bronnen zij zich laven, op welke wijze zij het verlangen naar heil onder woorden brengen.

De toerist en de paradox van de reisleader

Voor de goede orde: dat gebeurt in veel gevallen weinig systematisch bereflecteerd. Voor veel mensen zal de vraag naar identiteit en de reflectie daarop zich niet in uitgekristalliseerde zin voordoen. Dat neemt niet weg, dat bij veel mensen vroeg of laat de behoefte zich voor kan doen om een articulatie te vinden voor de eigen levensbeschouwing. Er bestaat een grote interesse in uiteenlopende religies en levensbeschouwingen en een grote openheid om zich daar in te verdiepen. Wat betekent de religieuze www.marktplaats voor de theologisch geschoolde professional? Je zou wanhopig kunnen worden van de chaos. Hoe zou je je eigen professionaliteit nog dienstbaar kunnen maken als iedereen het zelf wil uitzoeken? Duidelijk is dat met twee gegevens rekening moet worden gehouden. Er bestaat geen gedeelde taal meer als het om religie gaat en niemand verschijnt als een *tabula rasa* op de markt. Mensen dragen (flarden van) verhalen in zich mee en dagelijks worden zij bestookt met een ruim aanbod van religieuze en levenbeschouwelijke richtingwijzers. De zoekende mens is niet geïnteresseerd in betweters en betutteling, maar ook vaak niet in de gron-

dige en diepgravende inzichten van de professional. Ze zijn te vergelijken met toeristen, die in een vreemde stad het heerlijk vinden om op eigen gelegenheid te zwalken en te ontdekken wat zich aandient, om daarna onder leiding van een gids zich langs de bezienswaardigheden en bijzonderheden te laten leiden en zich te laten informeren over de (kunst-)historische details. Maar niet te lang en uitvoerig, want het café wacht. Voor de gids betekent dit enerzijds dat zij niet kwijt kan waar geen vraag naar is, maar anderzijds heel goed bekend moet zijn in de stad en over elke bezienswaardigheid veel moet kunnen vertellen, aangepast aan de interesse en het niveau van de toerist. Voor de professional in het pastoraat betekent dit, dat zij goed op de hoogte moet zijn van de verschillende tradities en levensbeschouwingen om in te kunnen spelen op de zoektocht van de ander. De ander niet voor de voeten lopen, maar wel suggesties kunnen doen, op details wijzen, vergezichten openen.

Dit beeld maakt duidelijk, dat de rol van de religieuze professional niet is uitgespeeld. Integendeel, in een diffuse en amorfe levensbeschouwelijke en godsdienstige context is religie (weer) een zaak (geworden) van de professional. Maar die professional kan zich daarbij niet beperken tot één traditie, tot één opvatting, want daarmee kan zij geen reisgids zijn, tenzij voor gespecialiseerde groepsreizen (om nog even in het beeld te blijven). Natuurlijk kan er sprake zijn van eigen voorkeur en van specialisatie, maar de professional moet beschikken over een brede kennis van wat 'de markt' biedt, wil er goed geadviseerd kunnen worden.

Dit betekent overigens dat deze professional ergens terecht moet kunnen om zich te kunnen verdiepen in de verschillende tradities. Dat veronderstelt min of meer heldere bronnen over de diverse tradities. Juist de professional heeft behoefte aan een zekere eenduidigheid over 'de traditie' om een goede gids te kunnen zijn en de rijkdom van de verschillende tradities te kunnen peilen. De paradox van de professional: om de moderne mens goed van dienst te kunnen zijn bij zijn middelpuntvliedende zoektocht, is het nodig om goed kennis te hebben van de diverse 'kernen' van tradities.

De chaos en de gids

De metafoor van de toerist en de reisleider verheldert slechts één rol van de levensbeschouwelijke professional. Niet iedereen verkeert namelijk in de positie om vrijwillig te dwalen en te zoeken naar wat hem of haar interesseert. Veel mensen zijn de weg kwijtgeraakt in hun leven, dakloos geworden, bezweken onder de druk om op eigen benen te staan. Veel mensen hunkeren naar houvast en (sociale) bedding, naar structuur en identiteit in hun leven. Juist theologische professionals ontmoeten in hun pastorale of diaconale praktijk deze mensen. De vraag is nu, of ook binnen deze praktijk de kritiek op het eenheidsconcept, zoals hierboven aangeduid, adequaat is. Twee vragen op deze kritiek dringen zich op vanuit de werkervaringen van veel professionals, een godsdienstfilosofische en een praktisch-theologische, twee vragen die niet los staan van elkaar. In de eerste plaats is het wezen van godsdienst in het geding. Kan in verband met religie volstaan worden met het beeld van de zoektocht? Gaat het bij godsdienst in laatste instantie niet om gevonden worden, een zich gevonden weten? Heeft religie in laatste instantie niet altijd te maken met een werkelijkheid buiten ons bestaan, die ons draagt? De markt van religies en levensbeschouwingen is weliswaar een empirische realiteit, maar daarmee ook uitdrukking

levensbeschouwelijk
professional moet
brede kennis van de
markt hebben

is religie wel een
zoektocht? Gaat het
niet om 'gevonden
worden'?

van een cultuur als een naar zijn eigen staart happende hond. Onze cultuur is dermate doortrokken van autonomie, zelfbeschikking, mondigheid (als recht en als opgave tegelijk) dat ook ons geloofleven, onze religieuze verankering behandeld wordt als een project, dat naar eigen inzicht en volgens eigen overtuiging dient te worden geklaard. De zoektocht naar religie blijkt ten slotte uit te komen bij zoiets als 'ons diepste zelf', terwijl religie toch altijd is geweest het uit handen geven van het diepste (raadsel) van onszelf, om het over te geven aan een bestaan buiten ons bestaan. Bezorgen we dus als professional de zoekende mens ten slotte niet een sigaar uit eigen doos, als we alleen maar gids willen zijn, als we niet meer bemiddelaar willen zijn tussen een traditie die weet van 'overgave' en deze zoekende mens? Geestelijk leiding geven betekent toch om op bepaalde momenten de moed te hebben om kritisch te staan tegenover het houvast dat mensen voor zichzelf in elkaar knutselen.

Direct in het verlengde van deze vraag ligt de praktisch-theologische vraag. Kun je als pastor bij een mens in nood volstaan met het bieden van oriëntatie? Binnen het beeld van de markt kan de vraag zo gesteld worden: kun je er mee volstaan op te treden als verkoper, die niet anders doet dan een overzicht bieden van de voor- en nadelen van verschillende producten? Als professional weet je toch, dat niet alles wat als heilzaam wordt aangeboden, ook werkelijk heilzaam is, dat er werkelijk heilloze producten op de markt worden gebracht. De mens in nood zoekt oriëntatie, houvast, bedding. Dan kun je hem toch niet met een kluitje in het riet sturen met een "Wat dacht u er zelf van?". Van de professional mag je verwachten dat hij oriëntatie biedt, kaf van koren scheidt, een brug slaat tussen het zelf, dat ontdekt niet zo sterk en zelfstandig te zijn als de omgeving en hijzelf vinden dat het zou moeten zijn aan de ene kant en het transcendente, de overkant, waar het zelf als mislukking zich geaccepteerd mag weten. Om die brug te kunnen slaan, kan de professionele hulpverlener er niet om heen ook een inhoudelijk criterium voor zichzelf te ontwikkelen, aan de hand waarvan hij of zij durft te beoordelen wat werkelijk heilzaam genoemd mag worden. Deze professional kan niet volstaan met de rol van reis Leider, maar zal gids moeten durven zijn die op beslissende momenten de touwtjes in handen durft en kan nemen, om te voorkomen dat de verdwaalde bergbeklimmer in het ravijn stort.

Stromend water en stevige bedding

Twee tegengestelde beelden om de rol van de theologische professional aan te geven, de reis Leider en de gids. Voor beide rollen is een gedegen opleiding vereist, maar de professionele attitude is een geheel andere, ook ten opzichte van de eigen kennis en inzichten. Daarmee is geïllustreerd, dat de tijd achter ons

theologische
professional:
reis Leider en gids

ligt dat we kunnen spreken van dé theologische of levensbeschouwelijke professional. Dé professional in het uitvoerende kerkelijke bedrijf niet bestaat. Er zijn verschillende rollen, die om verschillende kwaliteiten en zelfs verschillende posities in het theologische debat vragen: de reis Leider, de gids, de academicus. Van de academi-

schische theoloog mag gevraagd worden met enige distantie de ontwikkelingen in samenleving en theologie waar te nemen en te analyseren. Vanuit die positie zijn de kritische vragen aan het heersende eenheidsconcept in cultuur, theologie en kerk geheel op hun plaats en het stellen van die vragen getuigt van professionaliteit. Maar die professionele kwaliteit is dus niet geschikt voor alle rollen in de theologische professie. Nog sterker wordt dat zichtbaar in de rol, die de vertegenwoordiger van het instituut kerk heeft te vervullen.

Tot nu toe is het religieuze instituut kerk buiten beschouwing gebleven. Verwonderlijk is dat niet, want de moderne toerist wil bij gelegenheid wel rondneuzen in een kerk, maar er vooral niet blijven hangen. Men blijft passant, geïnteresseerde buitenstaander. Als er sprake is van verbinding, dan toch vaak van korte duur, dan dit, dan dat. Zo doet de inruil-gelovige. Dat is nog wat anders dan zich werkelijk verdiepen in andere tradities. En het is héél wat anders dan de bereidheid om zich te laten ontregelen door het andere, het vreemde. De vraag kan gesteld worden of de (post-)moderne mens in die zin werkelijk geïnteresseerd is in religie, in levensbeschouwing als bron van onrust, als vraag aan het al dan niet eenduidige zelf. Is voor veel mensen de zoektocht toch uiteindelijk niet bedoeld om orde en houvast met enige consistentie te vinden, in plaats van het vulen van een innerlijk forum, waarop de verschillende religies elkaar ontmoeten, opdat zo iets als een meervoudige religieuze identiteit kan ontstaan? De kritiek van moderne mensen op kerk en theologie lijkt niet ingegeven door de kritiek op het daarbinnen gehanteerde eenheidsconcept. Integendeel, geprivatiseerde religie kan wel degelijk dienen als afweer tegen het vreemde, om te voorkomen dat de zorgvuldig gekoesterde eigen heelheid ter discussie wordt gesteld. De moderne mens blijft, ook in zijn of haar religieuze zoektochten, gevangene van een cultuur, die bepaald is door het eenheidsdenken.

moderne religieuze
toerist is
inruilgelovige

Deze kritiek op moderne religie laat echter de eerder geformuleerde kritiek op het eenheidsdenken binnen de kerk onverlet. Toch is er reden om deze kritiek te onderzoeken of zij recht doet aan de betekenis van het instituut kerk. Een belangrijke functie van het instituut kerk is het kanaliseren van religiositeit, het 'temmen' van spiritualiteit. Deze benadering van de kerk als instituut erkent de aanwezigheid van een brede, veelal diffuse en ongearticuleerde spirituele belangstelling onder mensen, belangstelling van alle tijden en plaatsen. In onze samenleving worden we sinds de ontzuiling en de de-institutionalisering van geloven weer nadrukkelijk geconfronteerd met deze ongecultiveerde bestaanswijze van geloven. Dat brengt de kerk in een lastige positie. Haar functie blijft het kanaliseren van geloven. De kracht en betekenis daarvan liggen in de continuïteit en effectiviteit, die daardoor gewaarborgd en georganiseerd worden. Zonder duidelijke bedding vervloeit water in moerassige oeverloosheid. Dankzij kanalisering kan het vele functies vervullen en kan het ingezet worden als krachtbron. De functie van de kerk kan daarom ook aangeduid worden met woorden als: evoceren, stimuleren, enthousiasmeren. Maar dat neemt niet weg, dat kanalisering ook sturen en disciplineren betekent; het verhindert het water zijn eigen bedding te zoeken in het landschap.

Hoe kanaliseert de kerk? Door op te komen voor een traditie die niet bestaat. En daardoor ontstaat traditie, wordt voortdurend een traditie, 'de' traditie gecreëerd. De traditie is dus niet een statisch gegeven, maar weerspiegelt de wijze waarop de kerk onder de gegeven omstandigheden spiritualiteit en gelovigheid kanaliseert. Dat kan niet anders dan door het hanteren van een eenheidsconcept, een kern, de centrale waarheid, vaak met de suggestie dat die waarheid niet tijdgebonden is. Daardoor betekent kanalisering tegelijk het buitensluiten van bepaalde vormen van en vragen naar religie en spiritualiteit, omdat ze op gespannen voet staan met de voor de kerk geldende bedding. Deze prijs van het buitensluiten hoeft niet dramatisch te zijn en kan ruimschoots opwegen tegen de genoemde voordelen van kanalisering. Maar als de bedding te smal wordt zal veel water zijn eigen

traditie: kanalisering
van spiritualiteit en
gelovigheid

weg zoeken buiten de gegraven bedding. En als de bedding te ver af komt te liggen van waar veel water zich bevindt, komt de bedding droog te staan.

We kunnen constateren dat veel spiritualiteit zijn bedding zoekt en kiest buiten de kerk. Dat is op zich niet erg. Instituut en 'vrije devotie' hebben elkaar nodig, dat is de hele kerkgeschiedenis door waarneembaar. Maar de kloof lijkt tegenwoordig erg groot. Kennelijk is de kerk niet in staat zich te presenteren als een aantrekkelijke bedding, die zowel ruimte biedt als structuur geeft voor geloven. Belangrijk euvel in dat verband is het gebrek aan performance binnen de kerk. Met elke goede performance worden mensen uitgenodigd een werkelijkheid te ervaren, die buiten die performance niet beleefd kan worden.

kerk mist
professionaliteit
om bij modern
levensgevoel aan
te sluiten

Film, theater, cabaret, muziek, het is allemaal op een of andere manier in staat om mensen ten diepste te raken, existentieel aan te spreken, te confronteren met zichzelf, uit te tillen boven zichzelf, suggesties te doen voor de individuele zoektocht, informatie te geven over de één of andere werkelijkheidsbenadering c.q. levensbeschouwing. De kerk mist de professionaliteit om op dit niveau aansluiting te vinden bij het moderne levensgevoel. De gebruikelijke manier van 'inbedding' van gelovigen was altijd catechetisch van aard. Het ging om het leren van de heilsboodschap aan anderen. Het kennisaspect van geloven stond voorop. Maar in onze tijd en cultuur is het kennisaspect van geloven van minder, vaak zelfs van ondergeschikt belang. Mensen zoeken geloofsbeleving en verbondenheid met elkaar rond rituelen. Dat betekent dat de 'inbedding' nu liturgisch (in de brede betekenis van het woord) van aard moet zijn. Maar doorgaans is de huidige liturgie in de protestantse gemeenten alleen begrijpelijk voor ingewijden (die vaak ook niet kunnen uitleggen waarom de liturgie in elkaar steekt zoals die steekt) en mist het de kracht van goede performance, zodat het niet beantwoordt aan de diffuse spiritualiteit.

Professionaliteit in meervoud

Het laatste woord over (de kritiek op) het eenheidsconcept is nog niet gesproken. In een land als de USA bijvoorbeeld gaan een veelheid van geloven en eenheid van nationale identiteit heel goed samen. De vrijheid van geloven is er zelfs te beschouwen als de bron van eenheid. Een heel andere vraag is die naar de kracht van de ideologische werkelijkheid waarin mensen leven. Afschaffen van het eenheidsconcept verandert niets aan de claims, die door verschillende ideologieën op mensen worden gelegd. Aan mensen wordt getrokken door verschillende 'verhalen', elk met hun eigen waarheidspretentie. Er is geen leven buiten de ideologie. Dogma's loslaten maakt de weg vrij voor andere dogma's en dat roept opnieuw de vraag op naar criteria voor heilzaamheid van deze of gene religie.

Hoe dat zij, de kritiek op en de discussie over het eenheidsdenken maakt echter wel duidelijk, dat de verschijningsvorm van religie en spiritualiteit enerzijds en de functie van godsdienstige instituties anderzijds de noodzaak duidelijk maken van een meervormige theologische professionaliteit. Zo kan onderscheid gemaakt worden tussen:

- De professional als coach bij de existentiële zoektocht
- De professional als pastor in existentiële crisissituaties
- De professional als bewaker, bemiddelaar en schepper van traditie binnen de kerk

- De professional als godsdienstige begeleider in onderwijs, zorg en andere sociale verbanden buiten de kerk
- De professional als performer die een ervaarbare werkelijkheid creëert
- De professional als kritische wetenschapper.

Deze verschillende professionaliteiten moeten goed onderscheiden worden als recht gedaan wordt aan de diversiteit van religieuze en spirituele vragen en werkingsgebieden en aan de verschillende competenties die zij vereisen.

Dr. H.G. Dane is studiesecretaris van het Bezinningscentrum, studeerde sociologie en andragologie en promoveerde op een onderzoek naar de grondslagen van het kerkelijk vormingswerk.

1. Dit artikel is geschreven naar aanleiding van een studiedag van het Bezinningscentrum van de Protestantse Kerk in Nederland over de betekenis voor de kerkelijke professional van het pleidooi van Manuela Kalsky voor een meervoudige religieuze identiteit in haar Volzinlezing van november 2007 (zie elders in dit blad).

Noten